

Grüll Tibor: A Római Birodalom gazdasága. Gondolat, Budapest, 2017. 339 oldal, 3200 forint

Grüll Tibor itt ismertető könyvéről az olvasó még akkor is megállapíthatná, hogy hiánypótló és az elkövetkező években (évtizedekben) nélkülözhetetlen munkát tart a kezében, ha csupán a könyv címéig jutna. *A Római Birodalom gazdasága* ugyanis olyan gazdaságtörténeti összefoglalás, amely eddig hiányzott a magyar ókortudomány palettájáról. Jóllehet Grüll mintegy harminc magyar szerző munkáját idézi jegyzeteiben, ezek egy része nem közvetlenül gazdaságtörténeti vonatkozású, hanem inkább a gazdaságtörténet számára is felhasználható narratív és egyéb források más szempontú elemzése. Grüll Tibor vállalkozása nemzetközi viszonylatban is méltánylandó, hiszen mint maga is megjegyzi, hiányoznak a friss, átfogó gazdaságtörténeti összefoglalások. A nemzetközi szakirodalom is jórészt beéri tematikus tanulmánykötetek közzétételével, amire jó példa a Walter Scheidel szerkesztésében megjelent *Roman Economy* (Cambridge, 2012), melynek írásait tucatnyi szerző jegyzi, köztük olyanok, akiknek neve Grüll könyvében is minduntalan felbukkan (pl. Kron, Morley, Scheidel, Temin).

A Római Birodalom gazdasága egy tudománytörténeti, -elméleti fejezettel indít, amely a Bücher–Meyer-vitából kiindulva Finley munkásságán át egészen Hopkins *taxes-and-trade* modelljéig, illetve Peter Temin elemzéséig tekinti át a római gazdaságról alkotott tudományos nézeteket. A modellalkotási kísérleteket bemutató lapokból már következtetni lehet a könyv alapvető tendenciájára: olyan modernista narratívát kínál, amely messzemenően figyelembe veszi a régészeti eredményeit.

A bevezető fejezetet egy – mondhatni – második bevezetés követi. A modern szakirodalom szemlézése után az ókori források seregszempléjét kapja az olvasó. A szerző az irodalmi forrásokkal kezdi, majd az írásos emlékekkel (feliratok, viaszostáblák, osztrakonok stb.) folytatja. A fejezet második egységét a régészet teszi ki, amelyen belül olyan modern eljárások is szerepet kapnak, mint a településrégészet és bűvárrégészet.

A bioarchaeológia tárgyalása vezeti át az olvasót az első tematikus fejezethez, amelynek címe: Ökológiai adottságok.

Grüll Tibor itt tárgyalja a klímaváltozások, a természeti katasztrófák, a deforesztáció és a járványok problémáját. A levegő- és vízszennyezés természet-tudományos módszerekkel kimutatható mértékéből egyértelmű, hogy például az ezüst- és ólombányászat a Kr. u. 1–2. században hatalmas volumenű volt a Római Birodalomban. A mocsárlecsapolások gazdasági hatásai (a termőföld mennyiségének a növekedése) eléggé egyértelműek, ráadásul Grüll a britaniai Severn-folyó környéki munkálatok részletes ismertetésével az egész folyamatról, illetve a szükséges munkaerő és -óra mennyiségről is képet ad. A szerző viszont kevésbé egyértelműsíti, milyen céllal került be a járványokat és endemikus betegségeket (pl. pestis és malária) tárgyaló fejezet egy gazdaságtörténeti összefoglalásba. Gondolhatunk itt a demográfiai (pl. munkaerő-kínálati) hatásokra, illetve a gyógyszerként szolgáló szerek kereskedelmére, de ezekről az alfejezet csak érintőlegesen emlékezik meg (pl. a *lycium* kereskedelme kapcsán).

Az ezt követő, a társadalmi környezettel foglalkozó lapokon a Római Birodalom társadalmáról és közigazgatásáról kap átfogó képet az olvasó úgy, hogy a szerző többnyire felhívja a figyelmet a lehetséges gazdasági vonatkozásokra. Éppen ezt hiányolhatjuk a tartományi rendszer bemutatására szánt oldalakról. A provinciák után az urbanizációt tárgyaló alfejezetben a szerző sorra veszi a birodalom legnagyobb városait, sőt kitér a kisebb városok és fálvak lakosságának számára, területének méretére. Érthető, hogy pontos források híján nem bocsátok alaptalan feltételezésekbe, mégis érdemes lett volna legalább valami hozzávetőleges tájékoztatást adni a városi lakosság birodalmon belüli arányáról, súlyáról.

A kötet ezt követően tér át a gazdasági szektorokra, sorra véve a nyersanyag, mezőgazdaság, ipar és kereskedelem hagyományos sorrendjében. A só(párlás) kiemelt szerepe, a só jelentős izfokozó és konzerváló szerepén túlmenően, betudható a szerző korábbi munkásságának is. Nem véletlen talán az sem, hogy a halászatot és vadászatot taglaló későbbi alfejezetben a halászat képviseli a jelentősebb arányt.

A mezőgazdaság bemutatását Grüll a földek tulajdoni viszonyainak ismerteté-

sével kezdi, amivel – különösen ilyen rövid keretek között – nehéz kérdést érint. A földdarabok jogi helyzete, a földosztás módja és az egyes földhasználók rendelkezésére álló földmennyiség között számtalan viszony realizálódott az antikvitásban. Elég itt utalni arra, hogy Grüll külön kategóriaként kezeli az *ager assignatus* és *ager privatus*, amelyek nem ugyanazon jellemzők mentén különülnek el. Az *ager assignatus* a juttatás módjára, míg az *ager privatus* a jogi helyzetre utaló kifejezések. Szintén meglehetősen nehéz az *ager publicus* és a császári magánbirtok szétválasztása, különösen, hogy az előbbi kategóriának a kezelése is megoszlott a császári és a városi adminisztráció között. Mindazonáltal társadalom- és gazdaságtörténetileg is fontos adatokat közöl mind ebben, mind a következő alfejezetben. Az olvasó tájékozódhat a földbirtokok nagyságáról egyrészt a mezőgazdasági szakírók ajánlásai, illetve itáliai, afrikai és kis-ázsiai példák alapján.

A mezőgazdaság tárgyalását a hozzá szorosan kapcsolódó élelmiszeriparé követi, mégpedig azonos szempontok szerint rendezve: gabona, olaj, bor, halász, hús. Utóbbi esetében abból a pre-indusztriális korokra általában jellemző megállapításból indul ki, hogy a rendszeres húsfogyasztás a felsőbb társadalmi rétegek jellegzetessége volt, de megtudhatjuk, hogy a görög–római világ kevés étkezési tabut ismert, így alkalmanként róka, kutya, párduc és sündisznó húsa is szerepelhetett a fogások között. A sózott sonka és szalonna nagy távolságokra eljutott. A kézműipar első ágazata a textilipar, amely minden bizonynyal a legfontosabb iparág volt a római világban. A gazdaságtörténészek közötti fő törésvonal e tekintetben ott húzódik, hogy a gyapjú feldolgozása alapvetően háztartásokban történt-e, vagy iparosított ágazatról volt szó. A fémfeldolgozás közül kiemelkedik a vas- és ólomműveség. Előbbiről – a régészeti adatoknak köszönhetően – főként Britannia, Gallia és Noricum térségéből vannak adataink, utóbbi pedig a vízvezetékekhez használt ólomcsövek miatt ismert. A szekunder szektor bemutatását az illatszergyártás zárja, amely a sokszor egzotikus nyersanyagok beszerzése miatt szorosan kapcsolódik a következő fejezet témájához, a kereskedelemhez. Annak ellenére, hogy az illatszerek alapanyagainak ára

viszonylag magasnak tekinthető, az illatszergyártók mégsem tartoztak a társadalom megbecsült tagjai közé. A közhiedelemmel ellentétben az illatszerek előállításához szükséges anyagok kereskedelme nem csupán keletről nyugat felé tartott, ugyanis pl. az itáliai rózsa keresett és jó áron forgalmazott alapanyag volt Egyiptomban.

A kereskedelemről szóló fejezet fő tétele, miszerint „a Római Birodalomban mindig, mindenütt, mindennel kereskedtek” (259), ismerősen csenghet azoknak az olvasóknak, akik követik Grüll Tibor munkásságát. Korábbi könyvében ezt csak a tengeri kereskedelemre vonatkozóan támasztotta alá adatok sokaságával, amelyek egy része természetszerűleg itt is előkerül, de jelen munkájában a szárazföldi áruforgalom is szerepet kap. A hajóroncsok rakományaitól a kereskedők változatos és differenciált latin megnevezéséig sok érvert sorakoztat fel egy modernista megközelítés mellett. A szállítás módjai, eszközei és helyszínei bemutatásakor is a „víz az úr”, hiszen a modern becslések szerint „ötször olcsóbb volt egy árut folyón és huszonötször olcsóbb tengeren szállítani, mint szárazföldön” (276). Grüll természetesen kitér a szállítás eszközeire, a szekerekre és hajótípusokra is, továbbá bemutat néhány fontos szállítási útvonalat. A selyemút és a borostyánút mellett, amelyek alapvetően a szárazföldi kereskedelem útvonalai voltak: létezett egy „olajút” is, amely folyón és tengeren juttatta el az olívaolajat Hispania Baetica (kb.

Dél-Spanyolország, Portugália) területéről Rómába. Az áruszállítás ismertetését az áruk értékesítésének helyszínei követik: piacok, vásárok, vásárcsarnokok. Utóbbiak esetében érdekes probléma, hogy a 80 ismert *macellum* mérete nem mutat egyenes összefüggést a nekik helyet adó város nagyságával, gazdasági jelentőségével.

Az utolsó nagy fejezet a *Pénzügyek* címet viselve a monetizációval és az adózással foglalkozik. A szokásos áttekintésekben kevésbé hangsúlyozott gondolatok kiemelése talán elegendő arra, milyen érdekességeket tartogat ez a fejezet az olvasónak. A pénz fizikai mozgása, lévén fém érméről szó, nagy összegű tranzakcióknál kivitelezhetetlennek tűnik. A fennmaradt dokumentumok zömmel kis összegű fogyasztási kölcsönökről szólnak. A pénzrontás egy bizonyos mértékén túl nem volt értelme megkeresni az elgurult pénzérmét. A készpénz nélküli fizetési módok alkalmazása, a pénzrontás hatása a készpénz kezelésére mind-mind meglepően modern jelenségek lennének, ha nem tudták volna mindezt már az ókori rómaiak is. Az adók közül érdekességként említjük most meg, hogy egy Commodus idején állított feliratból kiderül: a prostituáltakra kivetett adót még a birodalom perifériájának számító Krím-félsziget területén is beszédtek. A kötetet, kissé szervetlenül kapcsolódva e fejezethez, egy érdekes alfejezet zárja: *A Római Birodalom GDP-je*, amelyből megtudhatjuk, hogy bizonyos becslések szerint a birodalom-

ban az egy főre eső GDP akkora volt, mint a mai Ruandáé vagy Ugandáé. Kissé befejezetlennek hat a kötet, amely a római gazdaságtörténetről szólva Uganda bruttó nemzeti össztermékével ér véget. Elképzelhető persze, hogy a szerző ezzel kívánja további gondolkodásra, a felsorakoztatott rengeteg adat újraértelmezésére készíteni az olvasót.

Még egy szerkesztési sajátosságra érdemes felhívni az érdeklődők figyelmét. A folyamatos olvasást olykor megszakítja, de mindenképpen kényelmesebbé teszi az egyes témákba vágó további irodalom feltérképezését, hogy nem összefoglaló bibliográfia zárja a kötetet, és nem is lábjegyzetekbe rejtette a szerző a hivatkozott vagy olvasásra ajánlott munkákat. Grüll Tibor az egyes kisebb témák, alfejezetek végén helyezi el a vonatkozó irodalom jegyzékét.

Az újkori európai ipari forradalom előtt a legmodernebb gazdaság minden bizonnyal a Római Birodalomé volt. Grüll rengeteg szempontból igazolja ezt a tételt, miközben a hajóroncsoktól a feliratokon át az eldobott pénzérmékig minden forrást figyelembe vesz. A lapjairól átszűrődő modernista megközelítés nem csupán azok számára teszi alapvető olvasmánnyá a kötetet, akik a római gazdaság- és társadalomtörténet rejtelsei iránt érdeklődnek, hanem azoknak is hasznosnak bizonyulhat, akik későbbi korok gazdaságait kutatják.

Takács Levente